

**ІВАН ОГІЄНКО (МИТРОПОЛИТ ІЛАРІОН)
ПРО УКРАЇНСЬКУ ПРАВОСЛАВНУ ЦЕРКВУ**

У статті досліджуються погляди відомого вченого, церковного та громадського діяча на Українську православну церкву, аналізується його концепція Українського православ'я як унікального явища українського духовного життя. Це явище характеризується такими рисами: демократизм, віротерпимість, незалежність церкви від світської влади та ін.; тлумачатся погляди вченого на роль православної церкви в розвитку української культури, національної свідомості, у державотворчих процесах.

Ключові слова: Огієнко, Українська православна церква, культура, нація.

Іван Огієнко (митрополит Іларіон) (1882 – 1972) належить до тих постатей, імена яких у радянські часи замовчували, їхню творчу спадщину фальсифікували, і лише недавно вони були заново відкриті в Україні. Він був надзвичайно різнобічною особистістю – гармонійно поєднував у собі риси визначного вченого, громадського та релігійного діяча, котрий залишив величезний слід у суспільно-політичному, науковому, духовному, культурному житті українського народу.

Особливе місце у науковому доробку І.Огієнка посідає чітка концепція Українського православ'я, що є результатом його багатолітніх наукових пошуків, розмірковувань над історією Української Церкви, народу. У своїх численних творах, насамперед “Ідеологія Української Церкви” (1944), митрополит Іларіон

показав Українське православ'я як явище, що виникло не лише внаслідок зовнішніх впливів, зокрема візантійських, але і внутрішніх – політичного, економічного, духовного розвитку українського народу. Результатом такого бачення стало трактування Огієнком Української православної церкви як найбільшого національного здобутку, унікального явища духовного життя народу. Про це, наголошував він, свідчать характерні риси Українського православ'я.

Українську православну церкву він називає Апостольською і Первозванною, продовжуючи тим традицію його славного попередника Іларіона Київського, автора “Слова про закон і благодать”.

Характерною ознакою Української православної церкви, стверджував митрополит Іларіон, була догматична і канонічна чистота Українського православ'я – серед усіх християнських церков “наша Українська Православна Церква наближена до Церкви Апостольської найбільше” [2, 18]. Завдяки цьому, наголошував Огієнко, Українська православна церква славилася своєю учительністю, “повно, основно й якнайкраще” виконавши головне завдання кожної церкви – християнізацію своїх вірних.

Те, що Українська православна церква “запровадила в себе тільки апостольсько-канонічний устрій і жила незалежно від світської влади” [16, 72], митрополит також вважає її характерною ознакою. За українською церковною ідеологією, стверджував митрополит, “звичайно не бувало, щоб до церковного керування вмішувалася світська влада” [11, 3].

Незалежне становище Української Церкви, її високий соціальний статус сприяли тому, що вона відіграла роль повноправного партнера світської влади у всіх питаннях державного життя, була найпершим дорадником “своїх світських провідників, а також і в тому, що світська влада всі найбільші справи робила в порозумінні з владою духовною, і це освятила багатотисячолетню українську традицію” [4, 46].

Отже, владика вважає, що до свого підпорядкування московському патріархату “це була повноправна самостійна церква, глибоко розвинена всіма своїми сторонами церковного

життя. Українська Церква відлилася в окреме самостійне ціле, що різко відрізнялося від усіх інших православних церков” [16, 83].

Однак неупереджений історичний аналіз засвідчує, що в насправді становище української православної церкви було значно складнішим і драматичнішим. Фактично з занепадом Київської держави, за умов іноземного панування, світська влада активно втручалась у церковне життя, нерідкими були випадки зловживань правом патронату, церква опинилася в юрисдикції світського права, суду державців, що призвело до численних зловживань, хабарництва, спричинилося до занепаду авторитету священнослужителів, духовного стану [12, 160]. А після підпорядкування Московському патріархату церква опинилась у повній залежності від світських властей.

Відстоюючи ідею незалежності православної церкви та її активної участі в державному житті, І.Огієнко вважає, що ця повновартісна і повноправна церква була вільна від того комплексу невпевненості у власній правоті і значущості, на ґрунті якого нерідко визириває ідея релігійної нетерпимості. Важливою рисою Української православної церкви І.Огієнко вважає толерантність, якої вона додержувалась у своїй діяльності і яку виховувала у своїх настви.

“З давніх-давен, – писав він, – Українська Православна Церква зовсім толерантна до всіх римо-католиків, до всіх протестантів, і ревно й щиро молиться про правдиве поєднання всіх Християнських Церков” [8, 10].

Важливою рисою Українського православ'я, стверджував мислитель, була високоосвіченість його духовенства, що дозволило Українській православній церкві відіграти значну роль у культурному житті українського народу, збереженні і примноженні всього багатства національної культури

Культурологічні праці І.Огієнка ще раз переконують, що Українська православна церква насамперед заохочувала ті види культурної діяльності, які збігалися з її функціями спасіння. Церква підтримувала створення багатьох культурних цінностей, виступала охоронцем та зберігачем літературних, мистецьких творів, була помічником у їх поширенні в суспільстві, сприяла культурному

обміну між Україною і світом. Ставлячись так до культури, відзначають сучасні дослідники, Церква вбачала в ній нижчий світ, але такий, що зберігає на собі відблиск Божого діяння. Водночас культура була тим середовищем, в якому тільки й могла нормально жити й існувати Церква [15, 62].

Культурну працю Української Церкви І.Огієнко оцінював надзвичайно високо, підкреслюючи, що саме Церква від часу свого створення аж до XIX ст. була чи не єдиним творцем української культури, у зв'язку з чим “український народ є народом церковним”, а “українська культура є культурою церковною” [9, 6].

Своїм важливим завданням Церква вважала поширення серед народу наукових знань, долучення його до науки й освіти. Протягом століть Церква була єдиною інституцією, що виконувала цю важливу місію. Її служителі – як біле, так і чорне духовенство – були людьми високоосвіченими, і в цьому Українська Церква “перевищувала всі інші Православні Церкви”.

Митрополит Іларіон високо оцінював роль Української Церкви в розвитку літератури, яка “до XIX ст. є церковна”, оскільки “її створили особи тільки духовні”. Особливо він підкреслював велике значення церковних проповідей, що були також і джерелом поширення знань в Україні: “Проповідь наша була знана не тільки в Україні, але й широко поза межами її: в Росії, де спочатку знали тільки наші проповіді; переклади й оригінали їх були в Сербії й Болгарії” [9, 4]. Вчений вказував на значний внесок Церкви у розвиток науки на Україні, прикладом чого є відомі у слов'янському світі Граматика Мелетія Смотрицького 1619 року, Лексикон Памви Беринди 1629 року та інші твори.

Велике значення, стверджував І.Огієнко, має вплив Церкви на українське мистецтво – “церква своїм малярством, різьбярством та оздобництвом дуже сильно впливала на вироблення народного смаку”. Тут, справедливо підкреслює дослідник, “був обопільний вплив Церкви й народу, бо свій мистецький смак народ приносив і до своєї Церкви” [9, 8].

Однак вплив Української Православної Церкви на розвиток української культури не був однозначним. Недоліком Церкви,

писав М.Грушевський, було її “завзяте ворогування проти мистецтва, словесної творчості нецерковного характеру і взагалі великої краси, яка безпосередньо не служить церковному культові” [1, 35]. Необхідно наголосити на об’єктивній науковій позиції митрополита Іларіона, котрий чи не перший із церковних ієрархів справедливо вказав на цей факт. Підкреслюючи велику роботу Православної церкви щодо піднесення культурного рівня народу, розвитку його моральності, освіти, мистецтва, вчений обґрунтовував тезу про негативне ставлення церкви до язичницької національної культури, коли “духовенство, не розуміючи великої ваги національної оригінальної культури, увесь час воювало проти неї, вбачаючи в ній тільки “язицтво” [16, 68].

Важливою рисою Української православної церкви була її соборноправність, що виявлялася, зокрема, у виборності всіх церковних посад. Виборність духовенства сприяла кращому духовному розвитку церкви, зближувала її з народним життям. Соборноправність виявлялася і в тому, що кожен із церковних ієрархів не керував самочинно і самовладно. Усі важливі справи вирішували собори з участю як духовних, так і світських осіб. “Найвищим правлячим органом нашої Православної Церкви є сам народ – він сам через Собори керує своєю Церквою” [7, 3].

На думку митрополита, Православна церква, утверджуючи в народному житті ідеї соборності, разом з тим сформувала українську націю. “Це наша Православна Церква створила українську націю. Вона завжди була глибоко народна, – в ній міцно поєдналися всі українські класи: і інтелігенція, і селянство, і купецтво, і робітництво. І цим правдивим поєднанням створився український народ, як нація. Ось тому ще з глибокої давнини в нас стали синонімами православний і українець. Віра й нація злилися в українського народу в одне неподільне ціле” [6, 17].

Однак слід визнати, що ця теза суперечить історичним реаліям. Безсумнівно, роль православної церкви в процесі націотворення була значною, але абсолютизація цієї ролі означає заперечення важливості багатьох інших факторів вказаного процесу. Численні дослідники аргументовано доводять, що в Україні православ’я тільки тоді долучалося до етноідентифікаційних процесів, коли

спиралося на національно орієнтовану політичну владу. Так, націотворчі устремління київського митрополита Іларіона підтримував Ярослав Мудрий, митрополит Іов Борецький мав підтримку в особі Петра Сагайдачного. Коли ж внаслідок підписання Б.Хмельницьким Переяславських угод церква втратила підтримку з боку держави, вона перетворилась на знаряддя відстоювання інтересів тих держав, у підпорядкуванні яких перебувала та чи інша територія України, ставала засобом денационалізації українців та деетнізації їхньої свідомості” [17, 47]. Не можна відкидати й тих історичних фактів, які доводять, що “роль православ’я як фактора національної інтеграції і консолідації, формоутворюючої основи культури українського народу стосується лише XIV – XVII століть, тобто часу автономного існування Українського православ’я в структурі Константинопольського патріархату” [13, 13].

У творах Іларіона теза про православ’я як етноконсолідуючий чинник природно поєднується з тезою про його етнодиференціюючу роль: “хто неправославний, той повним, істотним, історичним українцем бути не може! Бо його дух буде відхилятися від історичного українського духу, що завжди був тільки православним, і що його створила історія” [12, 36]. “У нас завжди віра й нація ототожнювалися, а тому збереження батьківської віри було збереженням і своєї національності, а втрата віри була зрадою нації” [16, 87].

Однак і ця теза викликає серйозні застереження: у ній виявляє себе давно відомий стереотип “українець – православний”, “поляк – католик”, “єврей – іудей”, стереотип, що не витримує серйозної критики і не відображає історичної реальності. Як вказують сучасні вчені, “релігійний фактор в Україні сам по собі ніколи не був етноутворюючим чинником, не відігравав ролі визначального засобу національного відродження”; пріоритетну роль, на їхню думку, завжди відігравала національна ідея [14, 47].

Слід зазначити також, що далеко не всі дослідники погоджуються з твердженням про активну участь православної церкви в суспільно-політичних процесах, які відбувались в Україні. Так, Я.Ярема підкреслював, що українське православ’я все

зводило лише до “особисто-індивідуального спасіння, спрямовуючи увагу на вічне – безчасове, ніколи не цікавилось надто справами суспільно-загального характеру, як і не зв'язувалось теж зі справами своєї земної батьківщини... українське православ'я було несвідомим розсадником космополітизму, анархо-індивідуалізму й апатії до цінностей цивілізації й світської культури” [18, 16].

Іншої думки дотримувався І.Огієнко, стверджуючи, що особливістю Української православної церкви є її тісний зв'язок з українським народом, глибоко усвідомивши неписаний догмат „служити народові – то служити Богові”.

Цей догмат, хоч і не оформлений офіційно, в житті Української православної церкви завжди був актуальний, став її ідеологічною основою. На практиці це проявлялося у просвітницькій, благодійницькій діяльності – “Церкви й монастирі... утримували для всенародньої користі бібліотеки, школи, шпиталі, друкарні, лікарні й т. ін.” [10, 92].

Огієнко постійно підкреслював національність українського православного духовенства, що позитивно впливало на християнізацію народу. Владика наголошував, що православне українське духовенство, на відміну від світської інтелігенції, ніколи не зраджувало свій народ. Жодна історична подія не відбувалася без духовенства. Саме українське духовенство, вказував митрополит, зберігало і розвивало національну свідомість українського народу.

Отже, наголошує І.Огієнко, саме завдяки праці Української церкви щодо покращення народного життя “любов до ближнього, рівність і братерство ніде в Церкві не були так практиковані, як в Україні” [9, 14].

Важливою особливістю наукової спадщини вченого є його погляд на українську церкву як необхідний, важливий елемент української держави. Він був глибоко переконаний у тому, що без національної церкви неможливо побудувати незалежну державу. Утверджуючи в суспільстві віру і культуру, плекаючи національну ідею, церква має на меті утвердження ідеї державності, адже “Віра й Культура перетворюють народ на свідому націю. І що глибші й

більші вони, то національно свідоміший народ, і такий народ звичайно державний. Бо знає собі ціну і вмє її оборонити” [3, 6]. Митрополит Іларіон наголошував: “Народ, що має одну спільну Віру, Віру свою віковичну, той народ сильний і віки вічні незламний”.

Висуваючи гасло одновірної України, богослов перш за все думав про досягнення українським народом незалежності, котру “ніколи легко не досягнемо” без одновірної православної України. Через відсутність в Україні єдиної Православної церкви для всього народу “тратимо свої національні сили, а це веде нас до політичного поневолення” [5, 40]. Лише за наявності єдиної Церкви припиниться внутрішня релігійна боротьба, поділ на “східняків” та “західняків”. Відроджену УПЦ митрополит вважав за найбільшу духовну силу України – “це та найбільша сила, що приведе Україну до правдивої незалежності”. Він був переконаний, що інші християнські конфесії не відповідають українській культурній традиції, тому хотів бачити Україну моноконфесійною православною державою. Крім того, на його думку, українська держава можлива саме як така – моноконфесійна, православна.

Концепція І.Огієнка щодо ролі церкви в духовному житті українського народу становить важливу складову його філософсько-богословської спадщини. Звертаючись до широкого кола історичних, церковно-догматичних, етнографічних джерел, дослідник дає їм власну інтерпретацію, яка не завжди узгоджується з вимогами наукової об’єктивності. Його тлумачення багатьох явищ і подій як української історії, так і історії української церкви нерідко заслуговує на визначення “вільно-творча”. Але ця суб’єктивність, відмова від відсторонено-беземоційного аналізу, конфесійна заангажованість пояснюється пафосом усієї церковної, проповідницької, громадянсько-політичної діяльності митрополита. Своєрідним ключем до його позиції може послужити твердження про те, що в ході боротьби українців за незалежну державу важливу роль відіграють не лише об’єктивні фактори – конкретна політична ситуація, розстановка сил на арені політичних змагань, а фактори емоційно-духовні. Отже, для того, щоб не зруйнувати образ тієї церкви, яка протягом усієї історії була

сховоронцем духовності, проводирем і наставником нації, він інколи не акцентує уваги на певних суперечностях і парадоксах реальної історії, однак ніколи не відсторонюється від цієї життєвої реальності.

1. Грушевський М.С. З історії релігійної думки на Україні // Духовна Україна (Збірка творів). – К.: Либідь, 1994. – 560 с.

2. Іларіон митр. Будівничі й руїни України Православної Церкви // Слово Істини. – Вінніпег: Б.в., 1950. – Ч. 8 (32), червень. – С. 15 – 18.

3. Іларіон митр. До всіх читачів і прихильників. Зверн. // Віра й Культура. – Вінніпег: Б.в. – 1953. – Ч. 1. – С. 1 – 3.

4. Іларіон митр. Ідеологія Української Церкви. // Мої проповіді. – Вінніпег: Накладом Товариства “Волинь”, 1973. – Ч. 1. – С. 38 – 60.

5. Іларіон митр. Книга нашого буття на чужині. – Вінніпег: Б.в., 1956. – 167с.

6. Іларіон митр. Любімо свою Церкву! // Наша Культура – Вінніпег: Б.в., 1952. – Ч. 9 (174). – С. 17 – 20.

7. Іларіон митр. Розбудуємо свою Святу Церкву! (Зверн.) // Віра й Культура. Вінніпег: б/в, 1958. – ч. 9 (57). – С.2 – 3.

8. Іларіон митр. Українська патрологія. // Віра й Культура, – Вінніпег: Б.в., 1968. – Ч.1(97). – С. 6 – 11.

9. Іларіон арх. Українська Церква й наша культура. – Холм: СДГ, 1942. – 19 с.

10. Іларіон митр. Служити Народові – то служити Богові. – Вінніпег: Б.в., 1965. – 119 с.

11. Іларіон митр. Христос Воскрес – воскресне й свята Українська Церква! Прповідь // Слово Істини. – Вінніпег: Б.в., 1950. – Ч. 6 (30), квітень. – С. 1 – 4.

12. Історія церкви та релігійної думки в Україні: У 3 кн.: Павч. посібник для студентів вузів. – К.: Либідь, 1994. – Кн.1: Середина XV – кінець XVI ст. / В.І.Ульяновський. – 254 с.

13. Колодний А., Бодак В. Український християнський обряд. – К.: Виділення релігієзнавства Інституту філософії НАН України, 1997. – 63 с.

14. Колодний А., Здіорук С. Ідея національної церкви і національної релігії // Ідея національної церкви в Україні: Матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції. – Тернопіль: Б.в., 1997. – С. 39 – 48 а.

15. Митрополит Іларіон: На відзнаку 110-річчя від дня народження Блаженнішого Митрополита Іларіона (Огієнка) / А.М.Колодний, М.І.Кирюшко, Л.О.Филипович – Львів: Логос, 1993. – 77 с.

16. Огієнко І. Українська церква: Нариси з історії української православної церкви. У 2-х тт. – К.: Україна, 1993. Т.1. – 284 с.

17. Филипович Л. Християнство в контексті національного самовизначення // Християнство і національна ідея (Наук. збірник). – Тернопіль: "Укрмедкнига", 1999. – С. 43 – 48.

18. Ярема Я. Українська духовність в її культурно-історичних виявах. – Львів: Друкарня вид. Спілки "Діло", 1937. – 79 с.

Оксана Панько. Иван Огиенко (митрополит Илларион) об Украинской православной церкви. В статье исследуются взгляды известного ученого, церковного и общественного деятеля на Украинскую православную церковь, анализируется его концепция Украинского православия как уникального явления украинской духовной жизни. Это явление характеризуется такими чертами: демократизм, веротерпимость, независимость церкви от светской власти и т.д., разъясняются взгляды ученого на роль украинской православной церкви в развитии украинской культуры, национального сознания, в процессах государственности.

Ключевые слова: Огиенко, Украинская православная церковь, культура, нация.

Oksana Panko. Ivan Ohiyenko (Metropolitan Illarion) about the Ukrainian Orthodox church. The article is the analysis of the views of the renown scientist, ecclesiastic and public leader on Ukrainian Orthodox church. He examines his conception. The conception is the analisis of Ukrainian Otherdox that is characterised as unique phenomen of Ukrainian ecclesiastic life. That is testified by the example of such distinctive features of Ukrainian Orthodox as democracy, faith, tolerance, nationality, independence of church of the state government and others. The points of view of the scientist are investigated on the role of Ukrainian Orthodox church in the development of Ukrainian culture, national consciosness, in the state processes.

Key words: Ohiyenko, Ukrainian Orthodox church, culture, nation.